

ELENA MAREČKOVÁ-ŠTOLCOVÁ

VALENCIA LATINSKÝCH SLOVIES S DATÍVNOU REKCIOU

V predloženom článku čiastočne zhrnujeme poznatky z valenčnej interpretácie latinských slovies s datívnou rekciovou, ktorá bola predmetom našej kandidátskej dizertačnej práce *Latinský datív z hľadiska valenčnej teórie*, koncipovanej ako príspevok k všeobecnému snaženiu súčasnej syntaktickej teórie o dosiahnutie spresnenia a zjednodušenia jazykového opisu. Kvalitatívne nové metodické postupy závislostnej, resp. valenčnej gramatiky umožňujú hlbšie preniknutie do zákonitostí latinskej gramatiky v oblasti štrukturálnej analýzy vety a zároveň poskytujú relatívne široké možnosti uplatnenia v teórii i praxi jazykového vyučovania.

Pri triedení vetných typov z hľadiska slovesnej valencie možno vychádzať z rôznych rovín jazykového systému a podľa toho získať rôzne druhy vetných modelov. V súčasnej fáze výskumu sa dá pokladať za najvyhovujúcejší prístup gramatický (syntaktický), pri ktorom si všimame vonkajšiu stránku vetného typu, spočívajúcu vo formálnom zachytení vetnej štruktúry. V tomto zmysle sme postupovali i v našej analýze slovies s datívnou väzbou a ponechali sme ich valenčný opis najmä v rovine formálnej. Skúmané slovesá sú charakterizované v trojstupňových modeloch, čím sme metodicky nadviazali na postupy nemeckých germanistov G. Helbiga a W. Schenkela (1978), ktoré uplatnili pri spracovaní valenčného slovníka nemeckých slovies.

Na prvom stupni (I) sa zaznamenáva, koľko aktantov sloveso vyžaduje, teda kvantita valenčne determinovaných doplnení. Na ďalších dvoch stupňoch sú aktanty zachytené po stránke kvalitatívnej. Stupeň druhý (II) sa týka syntaktickej charakteristiky valenčného poľa slovesa, ku ktorému tento raz pristupujeme z hľadiska druhov konštitutívnych komponentov. Kvantitatívne musia uvedené údaje zodpovedať informáciám na prvom stupni. Na oboch stupňoch sú presne od seba odlišené pozície obligatórne a fakultatívne, na druhom stupni sú vyznačené i možnosti alternácie jednej formy aktanta formou inou. Pre získanie komplexného obrazu sa treba zaoberať aktantami i z hľadiska sémantického, preto na treťom stupni (III) pridávame ich sémantickú interpretáciu. Slovesná valencia je teda napokon motivovaná sémanticky a závisí ako od sémantických predpokladov slovesa, tak aj od sémantických vlastností nutných doplnení, ktoré tieto slovesá pre svoju realizáciu vo výpovedi vyžadujú.

S ohľadom na tento fakt sú na treťom stupni zachytené sémantické ekvivalenty k predchádzajúcim údajom syntaktickým na druhom stupni a kvantitatívne určeniu na prvom stupni. Je nevyhnutné všetky tieto okolnosti zachytiť, aby sa zoskupovaním citovaných druhov aktantov dali utvoriť iba výpovede štruktúrne správne a komunikatívne úplné. Napr.:

afferre

- I. *afferre*^{2 + /1/ - 3} „spôsobovať, vzbudzovať“
- II. *afferre* — Sn, Sa, (Sd)
- III. Sa — Abstr (molestiam, mortem, spem, gaudium, metum, suspicionem, aegritudinem, somnum, sterilitatem)
Sd — 1. Hum (illi, filio, nobis, mihi, auditori)
2. Abstr (ut Hum) (populo)
3. Abstr (voto publico, rugis et senectae)
4. nonAnim (arboribus)¹

Presadzovanie syntaktického aspektu celkový pohľad zjednodušuje a valenčný opis sloviess robí jasnejším, jednoznačnejším. Avšak na druhej strane si uvedomujeme, že diferenciacné kritéria pre vymedzovanie vetných typov bude treba v budúcnosti hľadať aj na úrovni sémantickej a logickej. Až presné rozlíšenie valencie syntactickej, sémantickej a logickej, ako i stanovenie vzájomných súvislostí medzi nimi prinesú do problematiky vetnej typológie optimálne riešenie.

Rad ďalších možností dôkladnejšej analýzy a výstižnejšej, diferencovanejšej špecifikácie ostáva i v oblasti sémantickej klasifikácie aktantov, ktorá zatiaľ disponuje iba veľmi obecnými sémantickými príznakmi a nezaujíma celú šírku problémov. Treba upozorniť tiež na to, že sme z nášho pozorovania vylúčili na treťom stupni subjekt a vo väčšine prípadov všetky alternatívne formy. Vzhľadom k celkovému zameraniu práce stoja v centre nášho záujmu syntaktické pozície realizované datívom a v tejto súvislosti i akuzatívom, prípadne inými druhmi. Sme si však vedomí toho, že v niektorých prípadoch je sémantická hodnota nominatívu pre konštrukciu slovesa relevantná, a preto bude nutné v tomto ohľade analýzu upresniť.

Mnohé slovesá sa v našom opise objavujú v niekoľkých syntakticko-sémantických variantoch. Možno konštatovať, že tieto varianty majú obyčajne i odlišné významy, t.j. so zmenou konštrukcie dochádza obvykle ku zmene významu. Pod konštrukčnými rozdielmi rozumieme diferencie v počte aktantov, v ich platnosti z hľadiska obligatórnosti, resp. fakultatívnosti, v syntactickej

¹ Údaje o fakultatívnych aktantoch stoja v zátvorkách.

Pri valenčnom opise používame tieto skratky a symboly:

Sn = substantívum v nominatíve

Sd = substantívum v datíve

Sa = substantívum v akuzatíve

pS = predložkové substantívum

VF = verbum finitum

Adv = adverbium

Abstr = abstraktum (nefyzická vec)

Abstr (ut Hum) = označenie pre kolektívne pojmy

Anim = živá bytosť

Hum = ľudská bytosť

nonAnim = neživá vec (fyzická).

charakteristike jednotlivých vetných pozícií a konečne v ich sémantických vlastnostiach. Odlišnosti sa teda môžu manifestovať na ktoromkoľvek stupni valenčného opisu. Pri interpretácii valenčného poľa slovesa postupujeme k určeniam stále špeciálnejším, preto najviac evidentný je rozdiel, ktorý sa objaví už na prvom stupni, a to v počte aktantov. Vtedy je jednoduché variant vymedziť. Postupne pri zmenách v ďalších rovinách je rozhodnutie komplikovanejšie a menej spoľahlivé. Pomerne zriedka nachádzame varianty, ktoré by bolo možné vyčleniť na základe rozdielu manifestovaného už na prvom stupni. Diferencie sa často neobjavujú ani v pomere medzi aktantami obligatónnymi a fakultatívnymi. Ostávajú gramatické funkcie aktantov a ich sémantické ekvivalenty. Pritom treba podotknúť, že existujú prípady, kde nemožno vystačiť s charakterizačnými pojmi, ktoré sú zatiaľ v oblasti sémantickej špecifikácie k dispozícii. Mnohé tu ešte treba odhaľovať a upesňovať. Načrtnuté stanovisko sa pokúsime ilustrovať na príkladoch.

Sloveso *cedere* se objavuje v niekoľkých variantoch, z ktorých sme vybrali dva odlišujúce sa od seba počtom konštitutívnych komponentov. Variant s významom „ustupovať, podrobovať sa“ vyžaduje jeden obligatónny a jeden fakultatívny aktant, napr.: *numquam hosti cessit* (Nep., Ham. 1, 2), *cedit precibus* (Cic., Planc. 9), *tribuni cessere nocti, timentes consulum arma* (Liv. 3, 17, 9), zatiaľ čo variant s významom „prepustiť, prenechať, povoliť“ vyžaduje štruktúru s dvoma pozíciami obligatónnymi a jednou fakultatívnou, napr. *saevo cessit* (Hercules) *membra dolori* (Sen., Her. O. 1282), *ut superioribus possessoribus . . . supercilia cedantur* (Sic. Fl., Agrim. p. 107), *nisi cessae ei fuerint actiones* (Pompon., Dig. 21, 2, 59). Prvý variant teda reprezentuje sloveso dvojakantové, druhý variant sloveso trojakantové a ich odlišnosť spočíva v pripojení obligatónneho akuzatívneho doplnenia.

V iných prípadoch zisťujeme varianty, ktoré síce vyžadujú rovnaký počet konštitutívnych komponentov, ale sa diferencujú pomerom aktantov obligatónnych a fakultatívnych. Tak dvojavlenčné sloveso *assuescere* je vo variante s významom „zvykať si, privykať si“ determinované jedným aktantom obligatónnym a jedným fakultatívnym, napr.: *ut assuesceret militiae Hannibal* (Liv. 21, 3, 2), *ut quieti . . . et otio per voluptates assuescerent* (Tac., Agr. 21, 1). Vo variante s významom „obľúbiť si“ musí byť doplnené dvoma obligatónnymi aktantami, napr.: *invitari . . . amicos, quibus maxime assueverat, iussit* (Curt. 6, 5, 23). Uvedenú sémantickú špecifikáciu možno motivovať nevyhnutnou realizáciou datívneho aktanta v druhom prípade.

Pomerne často a zreteľne sa dajú dokumentovať rozdiely v obsahu jednotlivých syntaktických pozícií. Pre osvetlenie použijeme sloveso *adesse*^{1+1/-2} s významovými hodnotami „byť účastný, zúčastňovať sa“ a „byť tu, hroziť (o čase alebo udalostiach)“. Kým v prvom prípade možno datív alternovať s ablatívom, eventuálne s predložkovými výrazmi (*consilium habitum, cui et L. Porcius Licinus praetor afuit* Liv. 27, 46, 5; *qui priore actione non afuit* Cic., Verr. 1, 138; *utinam adesset in iudicio!* Cic., Q. Rosc. 12; *sese . . . te actore ad iudicium non afuturos* Cic., Div. Caecil. 28), v druhom prípade takáto alternácia nie je reálna (*nunc adest exitium Ilio* Plaut., Bac. 987; *quantus adest viris sudor!* Hor., Carm. 1, 15, 9; *feminae quibus tum adest partus* Cels. 2, 1, 14). Ako vidno, aj príležitosť alternácie jednej formy aktantu formou inou môže súvisieť so zmenou verbálneho významu.

Menej jasné sú tie varianty slovesa, ktoré signalizujú iba sémantické rozdie-

ly medzi jeho aktantami. Tak napr. dvojvalenčné sloveso *lenocinar*² vyžaduje gramatickú vetnú štruktúru, v ktorej funguje ako druhý aktant vedľa nominatívu datív. Pri sémantickej analýze datívneho komponenta zistíme, že jeho významová hodnota je rôzna. Jednak označuje ľudský objekt, vtedy je interpretovaný symbolom *Hum* a sloveso má význam „lichotiť, líškať sa, podlizovať sa“ (tibi serviet, tibi lenocinabitur, minus aliquanto contendet quam potest Cic., Div. Caecil. 48; semper ei lenocinans feminae, cuius amore flagraret Plin., Nat. 35, 119), alebo sa ním určuje vecný objekt fyzický, ale najmä nefyzický, potom sú jeho sémantické rysy charakterizované symbolom *nonAnim*, resp. *Abstr* a sloveso znamená „dodávať pôvab, skrášľovať, pomáhať, zväčšovať, zvyšovať“ (ut . . . libro isti novitas lenocinetur Plin., Ep. 2, 19, 7; lenocinatur gloriae meae Sen., Controv. 1, 1, 18; feritati arte ac tempore lenocinantur Tac., Germ. 43, 6). Rozdielna sémantická hodnota datívu sa stala v tomto prípade kritériom pre vymedzenie osobitných variantov.

Všetky uvedené príklady potvrdzujú, že existuje blízka spojitosť medzi konštrukciou — formou a významom — obsahom. Treba však upozorniť, že zmena jedného nie vždy vyvoláva zmenu druhého. Rozpoznanie samostatných variantov je preto často zložité a neisté. V našom rozbere vychádzame zo slovesného významu a v jeho rámci skúmame vetnú štruktúru. Naisto však existujú podoby sloví, ktoré sa nepodarilo zachytiť, alebo na druhej strane je stanovený nadbytočný počet variantov. Ťažko riešiteľná je napríklad problematika mnohovýznamových sloví, pri ktorých podstatné lexikálne odlišnosti nie vždy sú manifestované v konštrukcii, prípadne sa objavajú až na treťom stupni valenčného opisu, teda vo vecno-významovej sfére aktantov. Celkovo možno povedať, že v snahe, aby nám neunikli sporné prípady, sme sa vo väčšej miere rozhodovali v prospech osobitného variantu aj tam, kde sa dá zastávať opačný názor. K tomu prispela i tá skutočnosť, že používané sémantické príznaky sú príliš všeobecné, než aby presne vystihli jemné významové nuansy, a zdá sa preto pravdepodobné, že po ich ďalšej kategorizácii by sa práve na tejto úrovni ukázal impulz k stanoveniu nového variantu.

V zmysle valenčnej teórie sa prisudkové sloveso interpretuje ako štrukturálne jadro vety. Mohli by sme povedať, že sa chová ako motor, ktorý prideľuje vo vetnej štruktúre presné syntaktické pozície, nepostrádateľné pre realizáciu výpovede, substantívam, adjektívam, predložkovým spojeniam alebo adverbiami. V termínoch tradičnej syntaxe určuje podľa počtu i druhov subjekty, objekty, niektoré predikatívne spojenia a niektoré adverbialne určenia.

Zásadným problémom valenčného pojmu je vymedzenie konštitutívnych komponentov slovesa. Je nevyhnutne závislé od dvojitej diferenciácie. Prvá, základná sa vzťahuje na klasifikáciu verbálnych komponentov — aktantov, presne slovesom určených a fixovaných v hĺbkovej štruktúre vety, a vetných komponentov — voľných doplnení, ktoré nepatria do sféry pôsobnosti slovesa, nie sú syntakticky ohraňované a možno ich do výpovede ľubovoľne začleniť, prípadne ich z výpovede eliminovať bez narušenia jej gramatickej a dorozumievacej správnosti. Ďalšia dichotómia sa týka rozlíšenia valencie obligatórnej a fakultatívnej. Prejavuje sa až na úrovni konkrétnej vety, teda v jej povrchovej štruktúre, zatiaľ čo v hĺbkovej štruktúre hovoríme jednoducho o valenčne viazaných komponentoch proti valenčne neviazaným voľným doplneniam. V hĺbkovej štruktúre preto nemožno toto rozdelenie postihnúť. Ak je v povrchovej štruktúre niektorý člen eliminovateľný, tak je buď v zmysle va-

lenčných vzťahov voľný a potom je vylúčený z hĺbkovej štruktúry vety, alebo je v zmysle valenčných vzťahov fakultatívny a potom je v hĺbkovej štruktúre jeho pozícia vždy zachovaná. Naproti tomu obligatórna valencia patrí nemenne do hĺbkovej aj do povrchovej štruktúry vety. Ďalšou úlohou valenčného opisu teda je presné vyznačenie interných valenčných spojitostí, t.j. odlišenie aktantov obligatórných od aktantov fakultatívnych.

Z uvedenej klasifikácie vyplýva tiež voľba kritérií, za pomoci ktorých sa určujú hranice medzi tromi danými kategóriami (obligatórne doplnenie, fakultatívne doplnenie, voľné doplnenie). Z viacerých testovacích metód, ktoré sú v odbornej literatúre k dispozícii, možno sa v mŕtvom jazyku zamerať iba na určité, i to veľmi obozretne a s výhradami. Na diferenciáciu obligatórných a fakultatívnych aktantov na jednej strane a voľných doplnení na strane druhej sa používajú testy, ktoré vychádzajú z hĺbkovej štruktúry vety, pretože rozdiely medzi spomínanými komponentami vznikajú už v tejto rovine. Spoločne s H. Happom (1976, 185) pokladáme za najvýhodnejší transformačný test s využitím slovesa *facere* „robiť, konať“, ale môžu pripadať do úvahy aj iné slovesá. Napr.:

Germanico . . . imperium petivit (Tac., Ann. 1, 14, 3)

možno premeniť na

imperium petivit idque fecit Germanico

Voľný údaj sa, ako vidno, týmto spôsobom rozšíri na samostatný útvar, pričom jeho syntaktická funkcia ostáva nezmenená. V tomto prípade ide o prospechový datív, ktorý sa nevzťahuje primárne na sloveso, ale na celú vetnú syntagmu. Možno ho vlastne chápať ako redukovanú vetu.

Iným spôsobom sme postupovali pri datívoch, ktoré sa tradične označujú termínom „dativus sympatheticus“. Datív sa tu najprv týka mena a až jeho prostredníctvom, teda sekundárne, súvisí s celou vetou. Možno ho transformovať na genitív, prípadne posesívne zámeno alebo utvoriť z neho samostatnú synonymnú vetu so slovesom *esse*, napr.:

puer paedagogo tabula dirumpit caput (Plaut., Bac. 441)

možno transformovať buď na

puer tabula dirumpit paedagogi caput

alebo na

puer dirumpit caput. caput paedagogi est.

Uvedené transformácie sa nedajú aplikovať pri nutných doplneniach, pretože by viedli k zostaveniu gramaticky nesprávnych viet, prípadne by mohli spôsobiť i posunutie významu. To potvrdzuje správnosť názoru, že voľné doplnenia nepatria do kompetencie slovesa a k vete pristupujú akoby zvonka. Treba podotknúť, že pri tejto metóde nie je podstatné, akej povahy je veta, ktorá premenou vznikne, a tak isto je vedľajšia aj selekcia slovesa, ktoré pri tom použijeme.

Pri ďalšom pozorovaní sa pohybujeme vo sfére povrchovej štruktúry vety, pretože rozdiely medzi aktantami obligatórnymi a fakultatívnymi sa manifestujú až v tejto polohe. Tým je opäť determinovaný výber diferenciačných kritérií, o ktoré sa možno opierať. V moderných jazykoch sa na zisťovanie menovaných valenčných súvislostí najčastejšie a relatívne bezpečne používa eliminačný test. V našom opise sloves nebolo možné vzhľadom na charakter skúmaného jazyka s plnou istotou týmto testom disponovať. Museli sme sa obmedziť na podrobné sledovanie toho, čo prináša slovníkový materiál. Uvede-

ná diferenciacia verbálnych komponentov na rozdiel od predchádzajúcej súvisí s kontextom a treba mať pri nej na zreteli celý aparát výnimočných javov, lebo iba ich prostredníctvom možno dosiahnuť relatívne spoľahlivé výsledky. Ide o náročnú otázku, riešeniu ktorej máme v úmysle venovať samostatný článok.

Druhý úsek valenčného modelu predstavuje syntaktická analýza príslušných aktantov. Tu sa treba pristať pri interpretácii vetných členov z hľadiska valenčnej teórie. Je nepochybné, že tradičné pojmy, subjekt, objekt, adverbálne určenie, nemožno stotožňovať s valenčnými pojmami, obligatórne, resp. fakultatívne doplnenie a voľné doplnenie. Predovšetkým ide o určenia adverbálnej povahy, z ktorých niektoré môžu byť viazané valenciou slovesa, teda syntakticky potrebné, kým iné sú od slovesa nezávislé, teda syntakticky nepotrebné. Prvé zaraďujeme k aktantom, druhé patria k voľným doplneniam. Kategória verbálnych aktantov v dôsledku toho presahuje hranicu medzi predmetmi a príslovkovými určeníami.

Najprv si v tejto súvislosti bližšie všimnime predložkové výrazy. Happ (1976, 196n.) v zhode s inými bádateľmi, z ktorých pripomenieme Helbiga—Schenkela (1978, 43), rozoznáva dva druhy predložkových aktantov: predložkové objekty a predložkové adverbálne určenia. Pri predmete sa preukazuje výrazná syntaktická závislosť predložky od slovesa a potlačená je vecnovýznamová funkcia. Určité slovesá sa viažu iba s určitými predložkami, ktoré preto ani spravidla nemožno zameniť s inými predložkami. Naproti tomu predložky v adverbálnych skupinách nie sú riadené slovesom, majú zreteľne sa prejavujúcu vlastnú sémantiku a vzhľadom na to ich možno vzájomne substituovať. Pri predmetoch sa obvykle objavujú primárne predložky, zatiaľ čo spojenia so sekundárnymi predložkami vyjadrujú častejšie adverbálne určenia. Napríklad v spojení *ad amicum scribere* funguje výraz „ad amicum“ ako objekt a predložku „ad“ nemožno komutovať; v spojení *apud aedem stare* alebo *extra urbem vivere* plnia predložkové výrazy funkciu príslovkových určení, pričom predložky „apud“ a „extra“ sa dajú nahradiť inými predložkami s miestnym významom, ako „ante“, „post“, „intra“ a pod.

Rozdiel medzi valenčne viazanými predložkovými adverbálnymi určeníami a predložkovými objektami sa odráža nielen v ich sémantickej hodnote, ale sa manifestuje i po stránke formálnej. Objekty možno alternovať s predložkou a ukazovacím zámenom, kdežto príslovkové určenia s príslovkami. Paralelný vzťah platí aj na bezpredložkové objekty a adverbálne určenia. Objekt možno nahradiť osobným zámenom, príslovkové určenie, vyjadrené prostým pádom, zastupuje adverbium.

Z uvedených faktov vyplýva závažná skutočnosť, a síce, že pojem valencie nemožno pokladať za analogický tradičnému pojmu rekcia. Kým v spojeniach s objektom existuje silná syntaktická závislosť od nadradenej substancie (slovesa), pri adverbálnych určeníach zisťujeme iba slabú závislosť, ktorá se nerealizuje morfológicky, teda v tvare podradeného člena. Pritom nie je dôležité, či je príslovkové určenie vyjadrené adverbiom, prostým alebo predložkovým pádom. Vetné členy podliehajúce rekcii sú vždy i valenčne podmienené (objekty), ale na druhej strane členy valenčne viazané nie sú vždy rekčne závislé (príslovkové určenia). Okrem toho neslobodno zabúdať, že v platnosti aktantov sa vyskytujú i subjektové určenia a tu je rekcia bezpredmetná.

V nasledujúcom prehľade uvedieme schematicky do súvislosti základné va-

lenčné kategórie s tradičnými vetnými členmi. Do zhrnutia sú zaradené i predikatívne atribúty (predikatíva), ktoré vystupujú jednak ako aktanty, jednak ako voľné doplnenia. Vzhľadom na to, že sme im v našom výskume nevenovali osobitnú pozornosť a v literatúre sa názory na jednotlivosti rozchádzajú, upúšťame od ich presnejšej charakteristiky. Porov. Happ 1976, 284nn., Helbig—Schenkel 1978, 44nn.

Obligatórne aktanty:

spravidla subjekty
čiasťočne objekty
zriedka adverbialne určenia

Fakultatívne aktanty:

čiasťočne objekty
čiasťočne adverbialne určenia
zriedka subjekty

Voľné doplnenia:

predikatíva
väčšina adverbialnych určení
voľné datívy
predikatíva

Niektorí bádatelia, ako napr. aj Erben (1964, 263nn.), dospeli tak ďaleko, že vetné členy tradičnej gramatiky navrhujú zrušiť, resp. nebrať ich do úvahy. Rozmanitým spôsobom ich nahrádzajú nutnými a nie nutnými vetnými doplneniami slovesa, ktoré jednoznačnejšie súvisia so štruktúrnou potrebou vety. K tomuto radikálnemu postupu sa neprikláňame spoločne s inými bádateľmi (Helbig — Schenkel 1978, 44, Happ 1976, 236nn. a 244nn.). Domnievame sa, že správnejšie je rešpektovať obidve hľadiská, staré sémantické i nové štruktúrne. Dôležité je príslušné javy najprv presne vymedziť na im zodpovedajúcej úrovni a až potom ich skúmať aj vo vzájomných súvislostiach.

Do nového svetla sa dostáva podľa valenčných kritérií otázka kohézie prísudkového slovesa a jednotlivých pádových foriem, ktoré sú prostriedkom na vyjadrenie závislosti substantíva od slovesa. Stupeň závislosti je evidentne rôzny. Najpevnější väzba na sloveso sa objavuje pri podmetovom nominatíve. Nominatív je pád, ktorý vyjadruje na jednej strane činiteľa (konateľa), toho, ktorý robí, na druhej strane prijímateľa (majiteľa, nositeľa vlastnosti), toho, s ktorým, resp. na ktorom sa robí. Nominatívom sa teda vyslovuje činiteľ v kladnom alebo zápornom zmysle a tento jeho základný vecný význam sa všade opakuje. Úzka koherencia nominatívu a slovesa však nevyplýva z jeho sémantiky, ale je predovšetkým podmienená štruktúrne a formálne manifestovaná vo vzťahu kongruencie. Tu treba pripomenúť jeden zo základných predpokladov valenčného pojmu, zrušenie binárnej koncepcie vety. Protiklad subjekt — predikát stráca svoje dominantné postavenie a subjektu sa prisudzuje vzhľadom na sloveso rovnaká syntaktická hodnota ako ostatným vetným členom. Ide azda o jeden z najviac diskutovaných problémov, ktorý nie je jednoznačne vyriešený ani v rámci samotnej dependenčnej gramatiky. (O latinском subjekte viz Happ 1976, 111n. a 221n.)

Medzi objektovými pádmami sa všeobecne priznáva vedúce postavenie akuzaťivu. Po významovej stránke vyjadruje predmet, ktorý zasahuje intencia deja priamo a úplne, komplexne. Zo syntaktického hľadiska je priamym predmetom, prvým determinujúcim komponentom slovesa, ak nebudeme prihliadať na nominatív. O jeho tesnom pripojení k predikátu sa možno presvedčiť prostredníctvom pasívnej transformácie, pri ktorej sa mení jeho syntaktická funkcia a z predmetu sa stáva podmet. Okrajová pozícia v tomto ohľade pripadá

genitívu a datívu. Genitív, ktorý vyjadruje zásah, ale na rozdiel od akuzatívu iba čiastočný, a datív, ktorý vyjadruje nezášah, smerovanie činnosti k niečomu, alebo, dalo by sa povedať, prijímateľa celého procesu, si pri pasívnej transformácii zachovávajú svoju pôvodnú syntaktickú funkciu. V porovnaní s akuzatívom teda disponujú oveľa väčšou samostatnosťou. Výrazné periférne postavenie zaujímajú ablatív, pád okolnostný, ktorým sa vyjadrujú rozmanité vonkajšie okolnosti deja.

Načrtnuté syntaktické vzťahy však nemožno chápať čisto schematicky. Ak si napríklad bližšie všimneme datívny predmet v tradičnom ponímaní, zistíme, že jeho súdržnosť so slovesom má rôznu intenzitu (porov. Helbig — Schenkel 1978, 28n.). V nasledujúcom zhrnutí vymenujeme všetky možnosti pripojenia datívu ku slovesu, s ktorými sme sa pri našom výskume stretli, a pokúsime sa formulovať ich aj so zreteľom na valenčné vlastnosti:

1. Datív ako prvý predmet v obligatórnom postavení:
qui tota vita litteris assident (Plin., Ep. 3, 5, 19)
2. Datív ako druhý predmet v obligatórnom postavení:
quos P. Africanus populo Romano adiudicavit (Cic., Leg. agr. 2, 58)
3. Datív ako prvý predmet vo fakultatívnom postavení:
diffidebant etiam Servilio (Cic., Philipp. 12, 18)
4. Datív ako druhý predmet vo fakultatívnom postavení:
usum loquendi populo concessi (Cic., Orat. 160)
5. Datív vzťahujúci sa na vetu ako celok, valenciou nepožadovaný — voľné doplnenie:
servitutum depulit civitati (Cic., Red. in Sen. 19)
6. Datív vzťahujúci sa na podmetové, predmetové, resp. príslovkové meno a jeho prostredníctvom na celú vetu, valenciou nepožadovaný — voľné doplnenie:
 - a) confracta navis in mari est illis (Plaut., Rud. 152)
 - b) nunc tibi amplectimur genua (Plaut. Rud. 274)
 - c) signum esse oportet in manu laeva tibi (Plaut., Poen. 1073)

Ako vidno, možno v rámci datívu zaregistrovať celý rad variácií jeho koexistencie so slovesom, od najtesnejšej až po celkom voľnú. Ak neberieme do úvahy voľné doplnenia a nominatív, funguje datív vo vete ako prvý alebo ako druhý determinant slovesa. V prvom prípade je slovesom priamo riadený a možno ho položiť na úroveň akuzatívneho predmetu, s ktorým sa niekedy vyskytuje i vo vzájomnej alternácii, napr.:

1. quantum natura hominis pecudibus . . . antecedit (Cic., Off. 1, 105)
scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt (Caes., Gall. 3,8,1),
2. virorum talium dignitati illudere (Cic., S. Rosc. 54) cum . . . illud nimium acumen illuderes (Cic., De orat. 1,243),
3. qui huic obtrebant legi atque causae (Cic., Manil. 21) cui . . . nullum probrum dicere poterat, eius obtrebare laudes voluit (Liv. 45, 37, 6).

Z okrajového pádu sa tým z datívu stáva v syntaktickom zmysle pád centrálny. V druhom prípade pristupuje datív ku slovesu ako druhý doplňujúci komponent a ich vzťah je sprostredkovaný akuzatívnym predmetom. Tieto javy sa odrážajú aj vo valenčnom opise, ktorý prináša pokrok najmä v tom smere, že predmetové pády pokladá za rovnocenné a stiera kvalitatívne rozdiely medzi

predmetom akuzatívnym, datívnym, genitívnym, či ablatívnym. Vychádza výhradne z nutnosti syntaktickej povahy.

Voľný datív vystupuje ako čistý pád, avšak syntakticky sa začleňuje k voľným doplneniam, s ktorými má spoločné charakterizačné rysy. Nerozhoduje, či ho označujeme tradične ako predmet alebo nie. Naproti tomu posesívnemu a dvojitému datívu pri slovese *esse* prisudzujeme platnosť konštitutívnych komponentov, pretože ich realizáciou je podmieňovaná špeciálna sémantická hodnota, ktorú toto sloveso preukazuje. Podobný jav možno pozorovať aj v iných prípadoch, keď má sloveso špeciálny význam, ktorý je vymedzovaný práve použitím datívu, napr.: *timere periculum* „báť sa nebezpečenstva“, ale *timere patri* „báť sa o otca“; *consulere Apollinem* „pýtať sa Apolóna na radu“, ale *consulere plebi* „staráť sa o ľud“ ai.

Zvýšený dôraz sa kladie v súčasnej syntaxi na postavenie sémantiky. Niet pochybností o tom, že aj valenčné vzťahy slovies podliehajú sémantickému podmieňovaniu a sú formálnou realizáciou sémantických vlastností slovesa a jeho doplnení. V našom valenčnom opise sme postupovali, ako už bolo uvedené, tým spôsobom, že k syntaktickej charakteristike aktantov na druhom stupni pridávame ich sémantickú špecifikáciu na stupni treťom. Nerátame teda so sémantikou slovies, nerozoberáme a neformulujeme ich všeobecné sémantické rysy, i keď si uvedomujeme, že by nás nepochybne priviedli k diferenciácii celých sémantických tried slovies s rovnakou syntaktickou a sémantickou valenciou. Úzke súvislosti medzi významom, eventuálne významami slovesa a jeho konštrukciami sú zjavné, avšak komplexná sémantická analýza slovesa a jeho aktantov si bude vyžadovať ďalší, teoreticky vysoko fundovaný prístup.

Základný výskumný materiál pre úlohu, ako sme ju formulovali vyššie, bol získaný excerpciou Latinsko-českého slovníka F. Novotného (1955), kde sme vyhledali všetky slovesá, pri ktorých sa explicitne uvádza konštrukcia s datívom. Z nadobudnutého zoznamu sme vyradili prípady, v ktorých má datív platnosť voľného doplnenia, a teda nie je viazaný valenciou slovesa. Pre komplexnú valenčnú charakterizáciu skúmaných slovies sa však Novotného slovník ukázal ako nie dosť rozsiahly predovšetkým z hľadiska dokladov, ktorými disponuje. V latinčine ako mŕtvom jazyku nemožno počítať s intuíciou, ktorú bežne využívame v jazyku materskom, ale sme nútení spoliehať sa iba na to, čo poskytujú slovníky alebo literárne a iné texty. Nedostatok vyhovujúceho materiálu sme pociťovali najmä pri sémantickej špecifikácii aktantov, ale problémy sa objavovali i na úrovni syntaktickej a pri určovaní aktantov obligatórnych a fakultatívnych. Vzhľadom k tomu bolo žiadúce použiť aj iný prímernejší a bohatší prameň, z ktorého by bolo možné čerpať potrebné údaje. Takýto materiál nám poskytol Oxford Latin Dictionary (1968—1976), o ktorý sme sa bezprostredne opierali až po písmeno P. Okrem toho sme zaradili do úvahy i vlastné excerptá zo spisov Cicerona a Caesara. Súhrnne možno povedať, že za východisko našej valenčnej analýzy slúžil slovník Novotného, na vypracovanie, upresňovanie a konfrontáciu sme upotrebili oxfordský slovník, prípadne aj iné slovníky, ako najmä Klotzov (1857), a konečne vlastné výpisky.

Treba poznamenať, že z pozorovania sme vylúčili frazeologické spojenia, pretože z valenčného aspektu je ich rozbor problematický a vyžaduje hlbšie štúdium. Podobne sme sa väčšinou nezaoberali ani citátmi z poézie. Skúmanie čiastočne komplikujú metaforické konštrukcie, ktoré sa v literárnych dokla-

doch objavujú vo zvýšenej miere. Ak sú uvedené prípady do sledovania zahrnuté, sú osobitne vyznačené.

Exercpciou pramenného materiálu sme úhrnom získali 628 slovíes s datívnym aktantom. Na základe ďalšej analýzy, pri ktorej sme zvažovali významové i konštrukčné rozdiely v rámci jednotlivých slovíes, sme dospeli k vymedzeniu 1 123 samostatných variantov. Z celkového súboru sa nám javí 341 slovíes v jedinom variante, jedinej valenčnej podobe, a 287 slovíes registrujeme ako polyvariantné, teda vystupujúce najmenej vo dvoch variantoch. Zreteľna súvislosť sa dá pozorovať medzi polyvariantnosťou slovesa a jeho používanosťou. Môžeme potvrdiť skúsenosti predchádzajúcich bádateľov, že slovesá frekvencované sú z valenčného aspektu komplikovanejšie a obvykle sa vyskytujú vo viacerých variantoch, zatiaľ čo menej obvyklým slovesám zodpovedá väčšinou jediný variant.

Výsledky štatistickej analýzy dosvedčujú, že datív sa objavuje prevažne v trojčlennej konštrukcii (608 prípadov), ktorú možno pokladať za základný model a schematicky znázorniť takto

VF	Sn
	Sa
	Sd

To znamená, že väčšina slovíes s datívnym aktantom je trojvalenčná, a predpokladá teda syntaktickú štruktúru s tromi konštitutívnymi komponentami, zhruba sémanticky vymedzenými ako agens, patiens a cieľ činnosti.

Vysoké číslo výskytu dosahuje aj druhý typ, ktorý reprezentuje dvojčlenná konštrukcia (491 prípadov). Datív tu kompletuje predikatívne sloveso popri nominatíve ako druhý aktant:

VF	Sn
	Sd

U väčšieho počtu slovíes tejto skupiny treba predpokladať pôvodnú trojitú väzbu, v ktorej došlo v priebehu vývoja k vynechaniu osobitného vyjadrenia označujúceho patiens, prípadne k jeho formálnemu nahradeniu. Pri bližšom pozorovaní zistíme, že akuzatívny obsah je väčšinou mimo osoby a veci, ku ktorej slovesný dej smeruje, pričom vecný obsah slovesného deja nie je vyjadrený. Možno však povedať, že je prítomný imanentne. Okrem toho skúmanie vecnej stránky datívneho aktanta dokazuje, že sémantické skupiny slovíes s datívom v trojčlennej konštrukcii sa dajú v hrubých obrysoch rozpoznať i pri slovesách s datívom v konštrukcii dvojčlennej.

V menšej miere sú tu zastúpené slovesá, pri ktorých datív získava syntaktickú hodnotu analogickú s akuzatívom, t. j. dostáva sa do rovnakej závislosti od slovesa ako akuzatív. Vznikajú tiež prípady, keď si oba pády navzájom konkurujú (porov. vyššie).

V 22 prípadoch sme zaznamenali štvorkombináciu, kde k trom komponentom z prvého modelu pristupuje ďalší, obvykle v podobe predložkového pá-

du, prípadne adverbia. Sémanticky ho možno interpretovať ako okolnostné určenie miesta:

VF	Sn
	Sa
	Sd
	pS/Adv

Napokon ostávajú dva typy, ktoré treba považovať za výnimočné a do značnej miery sporné. Ako jediná závislá veličina figuruje datív pri impersonálnom slovese *succedit*. Päťvalenčnú konštrukciu prisudzujeme jednému z variantov slovesa *mittere*. Analýza sa musí v oboch prípadoch jednak podoprieť ďalším dokladovým materiálom, jednak uviesť do širších súvislostí.

LITERATÚRA

- BAUER, J. — GREPL, M. 1972: Skladba spisovné češtiny, Praha 1972.
 DANEŠ, F. — HLAVSA, Z. — JIRSOVÁ, A. — MACHÁČKOVÁ, E. — PROUZOVÁ, H. 1981: Větné vzorce v češtině, Praha 1981.
 DÖNNGES, U. — HAPP, H. 1977: Dependenz-Grammatik und Latein-Unterricht, Göttingen 1977.
 DRESSLER, W. 1970: Comment décrire la syntaxe des cas en latin?, Revue de philologie, XLIV, 1970, s. 25—36.
 ERBEN, J. 1964: Abriss der deutschen Grammatik, Berlin 1964.
 HAPP, H. 1976: Grundfragen einer Dependenz-Grammatik des Lateinischen, Göttingen 1976.
 HELBIG, G. 1971: Zu einigen Spezialproblemen der Valenz-Theorie, Deutsch als Fremdsprache, 5, 1971, s. 269—282.
 HELBIG, G. — SCHENKEL, W. 1978: Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben, 4. vyd., Leipzig 1978.
 HERINGER, H.—J. 1973: Theorie der deutschen Syntax, 2. vyd., München 1973.
 KLOTZ, R. 1857: Handwörterbuch der lateinischen Sprache, Braunschweig 1857. 2 zv.
 NOVOTNÝ, F. — PRAŽÁK, J. M.—SEDLÁČEK, J. 1955: Latinsko-český slovník, Praha 1955. 2 zv.
 ORAVEC, J. 1967: Vázba sloví v slovenčine, Bratislava 1967.
 OXFORD LATIN DICTIONARY, Oxford 1968—1976. 5 zv.
 SCHERER, A. 1975: Handbuch der lateinischen Syntax, Heidelberg 1975.
 TESNIÈRE, L. 1959: Eléments de syntaxe structurale, Paris 1959.

VALENZBEZIEHUNGEN VON LATEINISCHEN VERBEN MIT DER DATIV-REKTION

Die Analyse der Valenzbeziehungen von lateinischen Verben mit der Dativ-Rektion bestätigt, dass der Dativ vorwiegend in der dreigliedrigen Satzkonstruktion (608 Fälle) erscheint, die als ein Grundmodell gehalten werden kann. Daraus folgt, dass die Mehrzahl der Verben mit der Dativ-Ergänzung 3-wertig ist und dass sie die syntaktische Struktur mit drei konstitutiven Komponenten (beiläufig semantisch als Agens, Patiens und Tätigkeitsziel) voraussetzt.

Auch der zweite Typ, durch die zweigliederige Satzkonstruktion repräsentiert, erzielt eine hohe Zahl der Fälle (491). Der Dativ komplementiert hier das prädikative Verbum als die zweite Ergänzung neben dem Nominativ. Bei einer grösseren Zahl der Verben dieser Gruppe müssen wir eine originelle dreifache Verbindung voraussetzen, in der es während der Sprachentwicklung zur Weglassung, bzw. zum formalen Ersatz vom besonderen Ausdruck des bezeichnenden Patiens kam. In

einem kleineren Mass sind hier Verben vertreten, bei denen der Dativ einen mit dem Akusativ analogen syntaktischen Wert erreicht, d. h. dass er in dergleichen Weise vom Verb als der Akusativ abhängig ist. Es gibt auch die Fälle der gegenseitigen Konkurrenz beider Kasus.

In 22 Fällen haben wir die Vierkombination konstatiert, wo zu drei Komponenten des ersten Modells eine weitere Komponente, gewöhnlich in Form Präpositionskasus, bzw. eines Adverbiums, beiträgt. In solchen Fällen kann sie semantisch als eine Umstandsbestimmung des Ortes interpretiert werden. In anderen Fällen kommt zur Kopulation der Dativ-Ergänzungen, z. B. *aliquid alicui vitio etc. dare, aliquem alicui auxilio etc. mittere*.

Trotzdem bleiben zwei Typen, die als eine Ausnahme gehalten werden müssen und in einem beträchtlichen Mass auch fraglich sind. Als einzelne abhängige Grösse figuriert der Dativ bei dem impersonellen Verb „succedit“. Die 5-wertige Konstruktion sprechen wir einer der Varianten vom Verb „mittere“ zu.